

UDK 159.922.7:37.018.262

O'SMIRLIK INQIROZLARINI YENGISHDA OILA VA MAKTAB HAMKORLIGI: AMALIY MODEL VA SAMARADORLIK TAHLILI

Nurjonova Gulnoza Shomuratovna

Annotatsiya. Maqolada o'smirlik davridagi psixologik inqirozlarni profilaktika qilish va yengishda oila hamda maktabning birgalikdagi faoliyati tahlil qilingan. Hamkorlikning amaliy modeli, asosiy tamoyillari va vositalari tavsiflanib, taqqosiy empirik ma'lumotlar asosida samaradorlik baholangan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, oila va maktabning muvofiqlashtirilgan ishi alohida olingan ishga nisbatan ikki barobar yuqori natija beradi.

Kalit so'zlar: oila va maktab hamkorligi, psixologik inqiroz, profilaktika, ota-onalar bilan ishlash, pedagog-psixolog, hissiy qo'llab-quvvatlash, profilaktik dastur.

Kirish

O'smirlik davridagi psixologik inqirozlarni o'z vaqtida aniqlash va konstruktiv yo'l bilan yengib chiqishda eng muhim shartlardan biri — bu yosh shaxs atrofida yagona, qo'llab-quvvatlovchi muhitning shakllantirilishidir. Zamonaviy yosh psixologiyasi va pedagogikasidagi tadqiqotlar bir ovozdan tasdiqlaydiki, oila yoki maktabning alohida-alohida olib boradigan faoliyati psixologik inqiroz davrida yetarli emas — faqat ularning muvofiqlashtirilgan, izchil hamkorligi haqiqiy natija beradi.

Mazkur maqolaning maqsadi — oila va maktab hamkorligining amaliy modelini ishlab chiqish, uning asosiy mexanizmlarini tasniflash hamda turli profilaktik usullarning samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot natijalari maktab psixologlari, sinf rahbarlari va ota-onalar uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

1. Hamkorlikning nazariy asoslari va tamoyillari

Oila va maktabning birgalikdagi faoliyati nazariy jihatdan A. S. Makarenkoning "yagona pedagogik ta'sir" g'oyasiga, V. A. Suxomlinskiyning "oila-maktab pedagogikasi" konsepsiyasiga va U. Bronfenbrennerning ekologik tizimlar nazariyasiga asoslanadi. Bronfenbrennerga ko'ra, bola rivojlanishi bir necha qatlamli tizimlar (mikro-, mezo-, ekzo- va makrotizimlar) ichida sodir bo'ladi va ularning eng muhimi — mezotizim, ya'ni oila va maktab kabi ikki asosiy mikrotizim o'rtasidagi munosabatlardir.

Mezotizim mustahkam bo'lganda — ya'ni ota-onalar va o'qituvchilar bir-birini qo'llab-quvvatlaganda, bir xil qadriyatlarni targ'ib qilganda va bola haqida muntazam ma'lumot almashganda — o'smir psixologik xavfsizlik tuyg'usini boshdan kechiradi. Aksincha, mezotizim parchalanganda — ya'ni oila va maktab bir-biriga qarama-qarshi

turganda, o'smir o'zini ikki olov o'rtasida his qiladi va inqirozning chuqurlashishi xavfi keskin oshadi.

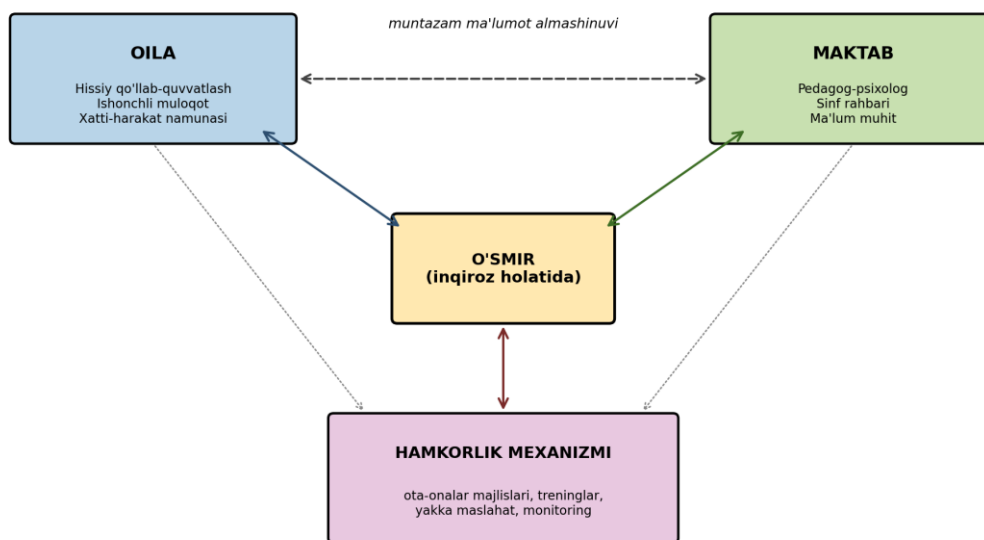
Hamkorlikning samarali bo'lishi quyidagi tamoyillarga asoslanadi:

- o'zaro hurmat va kasbiy chegaralarni saqlash;
- o'smirning shaxsi va sirlarini himoya qilish (konfidensiallik);
- muntazamlik — bir martalik tadbirlar emas, balki uzluksiz hamkorlik;
- differentsiatsiya — har bir oila va o'smirning individual xususiyatlarini hisobga olish;
- profilaktik yo'naltirilganlik — muammoni hal qilishdan ko'ra uning oldini olish;
- ota-onalarni jarayonning passiv kuzatuvchisi emas, balki faol ishtirokchisi sifatida jalb etish.

2. Hamkorlikning amaliy modeli

Tadqiqot davomida oila va maktab hamkorligining strukturaviy modeli ishlab chiqildi. Modelning asosiy tarkibiy qismlari va aloqalari quyidagi 4-rasmda keltirilgan.

4-rasm — Oila va maktab hamkorligi modeli sxemasi

4-rasm — Oila va maktab hamkorligi modelining sxemasi

Sxemadan ko'rinib turibdiki, model markazida o'smirning shaxsi joylashgan. Oila unga hissiy qo'llab-quvvatlash, ishonchli muloqot va xulq-atvor namunasini taqdim etadi, maktab esa kasbiy psixologik yordam, ma'lum kunlik tartib va ijtimoiylashuv muhitini ta'minlaydi. Ushbu ikki muhit o'rtasida muntazam ma'lumot almashinuvi — bu nafaqat baho yoki davomatga oid statistik ma'lumotlar, balki o'smirning hissiy holati, ijtimoiy munosabatlari va shaxsiy o'sishi to'g'risidagi sifatli ma'lumotlardir.

Modelning asosiy ish vositasi — hamkorlik mexanizmi blokida joylashgan: bu ota-onalar majlislari, ota-onalar uchun treninglar, yakka maslahat seanslari va o'smirning psixologik holatini muntazam monitoringi. Bu vositalar yagona tizimda

ishlasa, sinergetik effekt beradi: ularning umumiy samaradorligi alohida-alohida ishlatilganidan ancha yuqori bo'ladi.

3. Hamkorlikning asosiy vositalari va ulardagi rollar

Quyidagi 3-jadvalda hamkorlikning amaliy vositalari, har bir tomonning roli va kutilayotgan natijalar batafsil keltirilgan.

3-jadval — Oila va maktab hamkorligining amaliy vositalari

Vosita / shakl	Maktabning roli	Oila roli	Kutilayotgan natija
Tematik ota-onalar majlisi	Mavzuni belgilash, mutaxassisni jalb qilish, materiallar tayyorlash	Ishtirok etish, savol berish, tajriba almashish	Ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish
Ota-onalar uchun trening	Pedagog-psixolog tomonidan o'tkazish, mashqlar tashkil etish	Faol ishtirok, xulq-atvor namunalari o'rganish	Muloqot ko'nikmalari va konflikt yechish usullarini egallash
Yakka psixologik maslahat	Diagnostika, individual ishlash, tavsiyalar	Maslahatga yo'naltirish, jarayonni qo'llab-quvvatlash	O'smirning shaxsiy muammosini hal qilish
Oilaviy psixologik seans	Mutaxassis taklif qilish yoki yo'naltirish	Barcha oila a'zolarining ishtirok etishi	Oilaviy munosabatlarni qayta tiklash
Holat monitoringi	Muntazam kuzatuv, anketalar, kundalik tahlili	Uy sharoitidagi o'zgarishlarni xabar qilish	Inqirozni erta aniqlash va tezkor reaksiya
Ijodiy va sport tadbirlari	Tashkil etish va ko'p maktablararo loyihalar	Ishtirok etishni rag'batlantirish, qatnashish	Hissiy zo'riqishni tushirish, ijobiy faoliyat

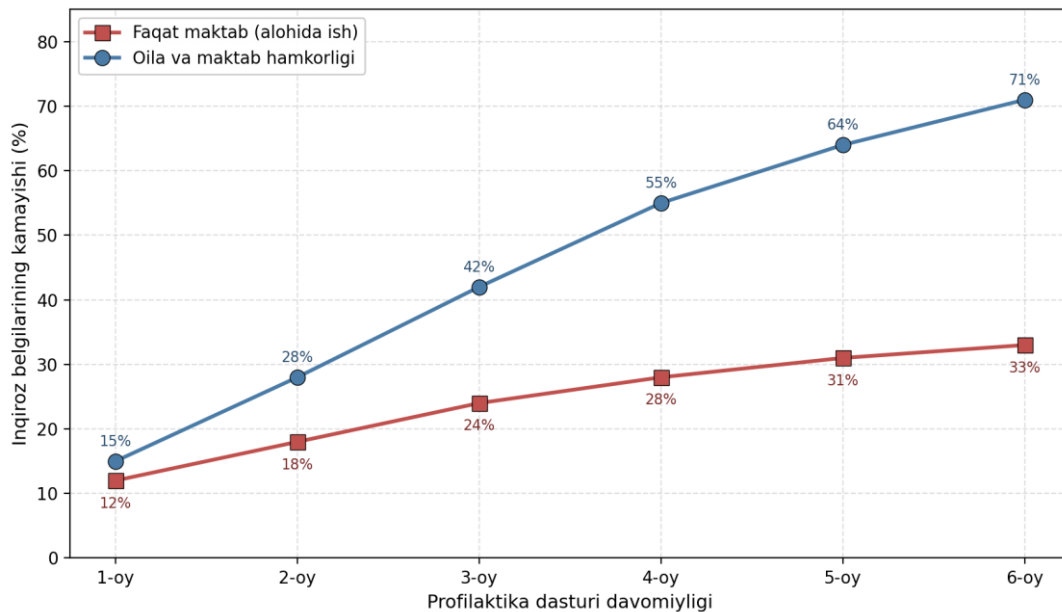
Jadvaldan kelib chiqib, har bir vosita oila va maktab tomonidan birgalikda samarali ishlatilganda eng yuqori natijaga erishilishini ko'rishimiz mumkin. Faqat bir

tomon faol bo'lsa — masalan, faqat maktab harakat qilsa — natija sezilarli darajada past bo'ladi.

4. Hamkorlik samaradorligining empirik tahlili

Olti oylik profilaktik dastur davomida olib borilgan kuzatuvlar natijasida ikki yondashuvning samaradorligi taqqoslandi: birinchi guruhda maktab faqat o'z vositalari bilan ishladi, ikkinchi guruhda esa oila va maktab muvofiqlashtirilgan tarzda harakat qildi. Olingan ma'lumotlar quyidagi 3-rasmda aks ettirilgan.

3-rasm — Inqirozlarni yengishda turli model samaradorligining qiyosi

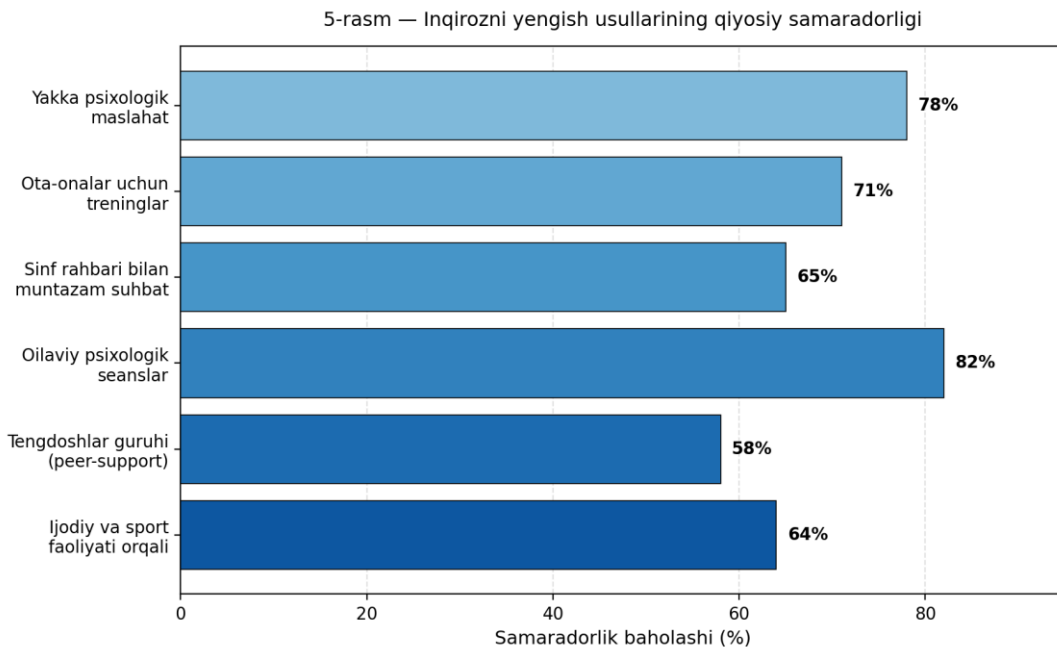
3-rasm — Inqirozlarni yengishda turli model samaradorligining qiyosi

Diagrammada keltirilgan dinamika nihoyatda ko'rgazmali. Birinchi oydan boshlab ikkala guruhda ham yaxshilanish kuzatiladi, biroq vaqt o'tishi bilan farq tobora kengayib boradi. Olti oy oxirida hamkorlik modeli inqiroz belgilarini 71% ga, alohida ish modeli esa atigi 33% ga kamaytirgan. Ya'ni hamkorlik usuli samaradorlik bo'yicha 2,15 marta yuqori natija ko'rsatadi.

Bu farqning sabablari quyidagilardan iborat: birinchidan, bola maktabda ham, uyda ham bir xil qadriyatlar va xulq-atvor talablariga duch keladi, bu ichki ziddiyatni kamaytiradi; ikkinchidan, ota-onalar maktab psixologi bilan birga ishlash orqali kasbiy ko'nikmalarni egallaydilar va ularni kundalik hayotda qo'llaydilar; uchinchidan, o'smir o'zining hissiy va ijtimoiy hayoti uchun nafaqat maktab psixologida, balki ota-onada ham ishonchli suhbatdoshni topadi.

5. Profilaktik usullarning qiyosiy samaradorligi

Hamkorlik doirasidagi turli usullarning ta'sir kuchini baholash uchun pedagog-psixologlar va ota-onalarning ekspertizasi orqali ularning samaradorligi aniqlandi. Olingan natijalar 5-rasmda taqdim etilgan.

5-rasm — Inqirozni yengish usullarining qiyosiy samaradorligi

Tahlil shuni ko'rsatadiki, eng yuqori samaradorlik ko'rsatkichini oilaviy psixologik seanslar (82%) namoyon etadi, chunki ular muammoning o'zagiga — oilaviy munosabatlar tizimiga — bevosita ta'sir qiladi. Yakka psixologik maslahat (78%) ham yuqori natija beradi, biroq u alohida olingan o'smir bilan ishlaydi va oilaviy kontekstni hisobga olmaydi. Ota-onalar uchun treninglar (71%) o'rta-yuqori samaradorlikni ko'rsatadi va ko'p hollarda ko'p miqdordagi oilalarga ta'sir o'tkazish imkonini beradi.

Tengdoshlar guruhi (peer-support) usuli (58%) nisbatan past natija ko'rsatadi, lekin u zamonaviy o'smirlar uchun ayniqsa muhim, chunki ular kattalardan ko'ra tengdoshlarning fikrini tinglashga moyil. Ijodiy va sport faoliyati (64%) ham qo'shimcha vosita sifatida samarali bo'lib, hissiy zo'riqishni pasaytirishga va o'z-o'zini ifoda etish kanalini ta'minlashga yordam beradi.

Optimal natija ushbu usullarning kompleks qo'llanishi orqali olinadi. Maktab psixologi har bir o'smir uchun uning yoshi, inqiroz tipi va oilaviy vaziyatiga mos individual yordam dasturini tuzishi kerak.

6. Hamkorlikdagi muammolar va ularni hal qilish yo'llari

Amaliyotda oila va maktab hamkorligi bir qator qiyinchiliklarga duch keladi. Ko'pincha ota-onalar maktabga psixologik muammolar yuzasidan murojaat qilishdan tortinadilar, bu ijtimoiy stigma va "begona odam oldida sirlar to'kib solinmasligi kerak" degan an'anaviy tasavvur bilan bog'liq. Boshqa tomondan, ba'zi maktablarda pedagog-psixolog lavozimi yetarlicha ta'minlanmagan yoki uning ish hajmi shu qadar kattaki, har bir o'smir bilan individual ishlashga vaqt yetishmaydi.

Bu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yo'nalishlarda ishlash zarur:
— ota-onalar uchun anonim onlayn maslahat xizmatlarini joriy etish;

- har 300 o'quvchiga kamida bitta to'liq stavkali pedagog-psixolog tayinlash;
- maktab psixologlarining malakasini muntazam oshirish (yiliga kamida 72 soat);
- hududiy psixologik markazlar bilan hamkorlik o'rnatish;
- ota-onalar va o'qituvchilar uchun ommaviy ma'rifiy tadbirlar tashkil etish;
- psixologik xizmatlar haqidagi ijtimoiy stigmani yengillashtiruvchi axborot kampaniyalari.

Xulosa

Mazkur tadqiqot natijalari shuni aniq ko'rsatadiki, o'smirlik davridagi psixologik inqirozlarni samarali yengishning eng asosli yo'li — bu oila va maktabning bir-birini qo'llab-quvvatlovchi, izchil hamkorligidir. Birgalikdagi ish alohida olingan harakatlardan ikki barobardan ko'p samaraliroq natija berishi empirik ravishda tasdiqlandi (71% va 33%).

Eng yuqori samaradorlikni oilaviy psixologik seanslar, yakka maslahat va ota-onalar treninglari ko'rsatadi, ammo har birining o'z afzalliklari va cheklolari bor. Shu sababli optimal yondashuv — bu turli usullarning kompleks qo'llanilishi va har bir o'smiringa individual yondashuvdir.

Kelajakda ushbu yo'nalishda quyidagi muammolar ustida ishlash maqsadga muvofiq: pedagog-psixologlar shtatining yetarliligi, ota-onalar bilan ishlashda an'anaviy stigmani bartaraf etish va raqamli vositalar (onlayn maslahat, mobil ilovalar) imkoniyatlaridan yanada kengroq foydalanish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bronfenbrenner U. Ekologiya chelovecheskogo razvitiya. — M.: Progress, 2009. — 416 s.
2. Makarenko A. S. Pedagogicheskaya poema. — M.: Prosveshchenie, 2014. — 528 s.
3. Suxomlinskiy V. A. Roditelskaya pedagogika. — M.: Pedagogika, 2010. — 224 s.
4. Davlyatova M. T. Maktabda psixologik xizmatni tashkil etish. — Toshkent: Fan, 2019. — 184 b.
5. G'oziyev E. G'. Yosh psixologiyasi. — Toshkent: Universitet, 2020. — 312 b.
6. Karimova V. M. Oilaviy psixologiya. — Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2018. — 264 b.
7. Petrovskaya L. A. Kompetentnost v obshchenii: sotsialno-psixologicheskiy trening. — M.: MGU, 2011. — 216 s.
8. Rean A. A. Psixologiya podrostka. Polnoye rukovodstvo. — SPb.: Praym-Yevroznak, 2008. — 432 s.
9. Sayfullayeva R. R. Pedagog-psixolog faoliyati: nazariy va amaliy asoslar. — Toshkent: TDPU, 2021. — 198 b.
10. Markova A. K. Psixologiya pedagogicheskogo obshcheniya. — M.: Akademiya, 2012. — 256 s.
11. Davletshin M. G. Umumiy psixologiya. — Toshkent: TDPU, 2018. — 416 b.
12. World Health Organization. Adolescent mental health: report on the situation. — Geneva: WHO, 2021. — 84 p.